

Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon - Kraliyet- Kütüphanesi

Hüseyin Üreten*

Pergamon'un (Bergama) önemi kentin ve hükümdarlarının siyasi başarılarından çok kültürel hizmetlerinde yatmaktadır. Pergamon kültürünün baş anıtlarından ve sembollerinden biri de 200.000 cilt yazma eseri ve papirüs dışındaki parşömen kodeksleriyle, bulunduğu zamanlarda, Hellenistik dünyanın Aleksandreia (İskenderiye) ve Antiocheia (Antakya) gibi merkezlerindeki kütüphaneleriyle yarışarak Pergamon'un kültür-sanat merkezi yönünü çarpıcı bir biçimde aydınlığa çıkaran, Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi'dir.

Kütüphane, bilindiği gibi tarih boyunca insanlarla bilgi kaynakları arasında verimli bir ilişkinin kurulmasını sağlamak için bilgi kaynaklarının belirlenmesi, seçilmesi, elde edilmesi, düzenlenmesi ve araştırmacıya ulaştırılması gibi alanlarda gerekli hizmetleri veren bir kuruluştur. Bu tanımıyla kütüphane, eğitim, bilim, sanat ve kültür yaşamının vazgeçilmez mekânıdır.

Bu bağlamda, ele alacağımız çalışma ile 1878'de Carl Humann ve daha sonra 1884'de Alexander Conze'nin yaptıkları Pergamon kazıları sonucunda ortaya çıkartılan kalıntılara ve diğer kaynaklara dayanarak Batı Anadolu'da bugünkü Bergama'da bulunan 'Hellenistik Dönem Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi'nin kuruluşu, kitap sayısı ve personeline ilişkin çeşitli bilgiler hakkında fikir edinmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte kütüphanelerin her türden bilginin tek tek insanlar, toplumlar, ülkeler arasında sürekli paylaşılmasını ve çağlar boyu aktarılmasını sağlayan kültür merkezleri olduğu düşüncesinden hareketle Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi'nin öneminden ve bu işlevi nasıl yerine getirdiğinden de söz edilecektir.

Böylece Antikçağ Anadolu'sundaki bu öğretim merkezinin Hellenistik dönem kültür hazinelerini gelecek nesillere aktararak bilim ve edebiyata nasıl yarar sağladığını; bu metinler üzerinde çalışmalar yapılmasını sağlayarak nasıl birçok eserin yorumlanmasına katkıda bulduklarını; dolayısıyla kütüphane sayesinde Eski Yunan nesrinin bir okulunun kurulmuş olduğunu hatırlatacağız. Nitekim bilindiği gibi bu okulun çalışmaları sonucunda antik nesir yazarlarının değerli eserleri Roma'ya ulaştırılarak günümüze gelebilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: hureten@adu.edu.tr

Bu girişten sonra şimdi de Hellenistik dönem ve Pergamon Krallığı'nın siyasi tarihi hakkında bazı bilgiler verelim:

'Hellenistik Dönem' deyimini ilk kez J.G. Droysen tarafından Makedonya Kralı Büyük İskender'in İ.Ö. 334'deki Asya seferiyle başlayıp Roma'nın İ.Ö. 30 yılında Mısır'ı ele geçirmesine kadar süren ve Hellen kültürünün kendi toprakları dışına çıkararak doğudaki ülkelere yayıldığı, bu yayılmanın sonucunda ise Doğu ile Batı'nın karşılıklı ilişkiye girdikleri dönemi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Pergamon Krallığı'nın da ortaya çıktığı bu devirde Batı Anadolu'da birçok küçük ve yarı bağımsız devletler bulunmaktaydı. Genellikle bir kral, rahip ya da *tyran*¹ gibi önderlerin yönettiği bu devletlerarasında Pergamon, Gongylos tarafından yönetilmekteydi.

Pergamon Krallığı'nın başkenti olan Pergamon Hellenistik dünyada bir güç olarak beliren Asya'nın Avrupa'ya doğru bir kapısı olarak nitelendirilen kuzeybatıda yer alan Mysia bölgesinde, Elaitikos Körfezi'ne (Çandarlı) yakın bir yerde denize dökülen Kitios (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştikleri yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş eski bir uygarlık merkezidir. Deniz yüzeyinden 63 m. akropol tepesinden 335 m. yükseklikte bulunan şehir, önceleri küçük ölçüde ziraat ile uğraşan insanların toplandığı bir yer iken krallık döneminde Pergamon devletinin başkenti olmuş ve en görkemli devrini yaşamıştır.

Ne yazık ki Pergamon, Büyük İskender sonrası döneme kadar yani İ.Ö. 301 yılına kadar adını çok fazla duyurmamıştır. Bilindiği gibi Makedonyalı Büyük İskender, İ.Ö. 334 yılında Pergamon'un kuzeyinde Marmara Denizi sahilinde - Granikos Nehri kıyısında- yaptığı bir savaş sonucunda Persleri yenerek içinde Pergamon'un da bulunduğu Anadolu'nun büyük bir bölümünü iki yüz yıldan fazla süren Pers egemenliğinden (İ.Ö. 546-334) kurtarmıştır. İskender, Anadolu'yu ele geçirdikten hemen sonra önceki Pers *satraplıklarının*² başına vali olarak Makedonyalı subayları atadı. Ancak, İskender'in ölümünden sonra (İ.Ö. 323) halefleri olan generalleri arasında çıkan çatışmalarla hiç de sakin olmayan bir dönem yaşandı. Başka bir deyişle Diadokhlar dönemindeki ardıllık savaşlarında eski bir Makedonyalı general olan ve artık 'Trakya Kralı' sıfatını taşıyan Lysimakhos,

¹ *tyran*: Tyran sözcüğünün kökeni Lydia dilinde 'bey' ya da 'efendi' anlamına gelen 'tyrannos' a dayanmaktadır. Kent devletlerinde yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişiye 'tyran' (zorba-despot) denmektedir.

² *satrap*: Pers İmparatorluğu'nun ele geçirdiği topraklarda kurduğu, satraplık adı verilen eyaletlere atadığı asayişli sağlaması için genellikle yerel halktan seçilen valiler.

İ.Ö. 301'den itibaren içinde Pergamon'un da yer aldığı Mysia bölgesi hükümdarlığını ele geçirdi. Ardından Pergamon Kalesi'ne nöbetçi olarak, daha önce düşmanı olan Antigonos'un emrinde bulunan Tieion'lu Philetairos adlı subayı atadı. Kısacası Philetairos, Pergamon'da özellikle Lysimakhos'un Antigonos'dan aldığı 9.000 *talanton*³ (yaklaşık 2.700.000 Cumhuriyet Altını) değerindeki savaş ganimetine bekçilik edecekti.

Ancak Philetairos hemen hemen yirmi yıl boyunca Lysimakhos'a sadık bir vali olarak hizmet ettikten sonra diğer Anadolu'lu yöneticiler gibi İ.Ö. 282 yılında isyan ederek hazine ile birlikte Lysimakhos'un hasmı Seleukos'a iltica eder. Lysimakhos, bundan bir yıl sonra, Pergamon'un güneydoğusunda Sipylos Dağları (Manisa Dağları) eteğindeki Sardeis (Sardes) yakınlarında Seleukos ile yaptığı Korupedion Savaşı'nda (İ.Ö. 280) yenilmiş ve hayatını kaybetmiştir. Bu arada Seleukos'un da artık çok fazla zamanı kalmamıştır: Makedonya'ya dönmek üzere çıktığı yolculuk sırasında, Lysimakhos'un eşini destekleyenlerin eline düşmüş ve öldürülmüştür. Böylece Philetairos eline geçen bu fırsatı hemen değerlendirerek elindeki mevcut gümüş hazinesi ile kendisini Pergamon'un hükümdarı ilan etmiş ve bu tarih Pergamon'un kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir.

İşte krallık döneminden önceki Erken Pergamon'un kent tarihiyle ilgili olaylar kısaca bu şekilde özetlenebilir. Başka bir deyişle İ.Ö. III. yüzyıla kadar bölge üstü önem taşımayan Pergamon, aşağıda vurgulanacağı üzere, verimli topraklarıyla genişleme olanaklarına ve savunmaya çok elverişli olması nedeniyle parlak bir geleceğe sahip olacaktır.

Kısacası, kuruluşundan III. Attalos'un vasiyetnamesi yerine getirilerek, Roma'ya miras olarak bırakılmasına kadar geçen tarihsel süreçte (İ.Ö.280–133) kronolojik olarak Attaloslar Hanedanlığı'nın (Pergamon Krallığı) başına şu isimler geçmiştir:

Philetairos	İ.Ö.280–263
I. Eumenes	İ.Ö.263–241
I. Attalos Soter	İ.Ö.241–197
II. Eumenes Soter	İ.Ö.197–159
II. Attalos	İ.Ö.159–138
III. Attalos Philemetor	İ.Ö.138–133
III. Eumenes = Aristonikos)	İ.Ö.133–129

³ *talanton*: Antikçağda kullanılan ödeme araçlarından biridir. Talanton sikke birimi değil, ağırlık birimidir. Talanton en büyük Yunan ağırlığıdır. Teorik ağırlığı 26.196 kg. olan 1 talanton 60 minaya eşittir. Bir talanton'un ne kadar sikke içerdiği kullanıldığı para sistemine göre değişir.

Yukarıda adı geçen Attaloslar, Pergamon’u yönettikleri yaklaşık 150 yıl boyunca (İ.Ö. 280–133) krallıklarını bir yandan Anadolu’daki en güçlü Hellenistik krallıklardan biri haline getirirken öte yandan kentlerine alışılmış ölçülerin üzerine çıkan kültürel bir önem kazandırmayı da bilmişlerdir.

İşte çalışmanın esas konusunu oluşturan Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi, başkentin sanat eserleriyle donatılmasını sağlayan Attalosların söz konusu bu kültür politikasının en önemli aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle Pergamon, kuruluş tarihinden itibaren Kaikos vadisi boyunca uzanan geniş ve verimli toprakları sayesinde kısa sürede -her ne kadar bu özel konumu pek de uzun sürmemekle birlikte-zenginleşerek kalkınmıştır. Bununla birlikte kendi topraklarına elbette ki, özel bir önem vermeyi bilen çok yetenekli ve hırslı bir hanedanın yani Attaloslar Hanedanı’nın yönetiminde yaşayabilme şansına da sahip olmuştur. Nitekim çok yakında her şeye hükmedecek olan Romalılar Pergamon’un son kralı III. Attalos’un ölümünden (İ.Ö. 133) sonra Pergamon kentini ve devletini vasiyet yoluyla devralacaktır.

Hellenistik dönem ve Pergamon Krallığı’nın siyasi tarihine ilişkin bu gözlemlerden sonra asıl konumuzu oluşturan, sarayın ve tapınağın yanında kurulan ve Attaloslar tarafından her yönden korunup desteklenmiş olan Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi’ne dönelim.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, yukarıda vurguladığımız gibi Pergamon antikçağ Anadolu’sunun önemli bir kültür merkezi olma şansını ilkin sahip olduğu elverişli coğrafi konuma sonra da Attaloslar hanedanının ilk günlerinden itibaren kraliyet ailesini bilim ve sanatın korumacılığı ışığında göstermeyi amaçlayan bir dış politika gütmelerine borçludur. Bu politikanın etkinliği konusunda olasılıkla II. Eumenes tarafından yaratılan ya da onun tarafından inşası tam olarak gerçekleştirilen ve hiçbir şekilde savaşçı olmayan bir amaca hizmet eden ‘Kraliyet Kütüphanesi’nin varlığı tanıklık etmektedir.

Bilindiği üzere mevcut pek çok kaynağın sunduğu bilgiler ışığında Attaloslar’ın Pergamon Krallığı’nın güvenliğini, büyümesini, güzelleştirilmesini ve halkın refaha kavuşturulmasını sağlamak için pek çok tasarılar bulunduğunu anlaşılmaktadır. Çünkü Philetairos ile başlayan hızlı bir kalkınma sürecine giren Pergamon’da yöneticilik ve krallık yapan Attaloslar, Pergamon’u Hellenistik kentlerin en güzeli ve en zengini yaparak Yunan dünyasının yeni ruhani ve kültürel merkezi haline getirmeye çalışmışlardır. Nitekim mimari açıdan Pergamon’daki birçok

tarihi eser, Hellenistik döneme ve Roma çağına aittir. İşte Hellenistik döneme ilişkin önemli mimari yapılardan biri de hiç şüphesiz Pergamon-Kraliyet- Kütüphanesi'dir.

Yeni buluntuların ışığında, Radt'ın da (Radt, 2001, ss.51–60) dikkati çektiği gibi Pergamon kenti, başından beri iki ana kısımdan oluşan bir yapılar bütünüydü. Bunlar dağın en tepesinde yer alan, kendi surları olan 'Kale Kent' ile güneyde daha yumuşak ve meyilli yamaçta yer alan, keza sur duvarlarıyla çevrili bir 'Aşağı Kent' idi. Kalenin ebatlarını değiştirmek hemen hemen mümkün değil iken asıl kent yani konut bölgesi gerek büyüklük gerekse yayılma açısından siyasal ve ekonomik koşullara göre birçok değişikliğe uğramıştır. Kazı verilerinden çıkarılan sonuçlara göre Pergamon'un yeniden yapılanması II. Eumenes (İ.Ö. 197–159) ve halefi II. Attalos (İ.Ö. 159–138) yönetim yıllarına tarihlendirilmektedir. İ.Ö. I.yüzyılın önemli tarih ve coğrafyacılardan birisi olan Amaseia'lı (Amasyalı) Strabon (İ.Ö. 64 - İ.S.21) da Eumenes ile kardeşi ve halefi II. Attalos'un görkemli yapı çalışmalarını onaylamaktadır. Böylece, kentin yeniden yapılanması ile ilgili genel planın II. Eumenes döneminde tasarlanmış bulunduğu, halefi olan II. Attalos yönetimi sırasında ise sürdürüldüğü ve sonuçlandırıldığı kanısına varılmaktadır.

Bilindiği gibi Eumenes, babası II. Attalos'un ölümü üzerine II. Eumenes adıyla tahta çıkmış ve İ.Ö. 197 ile İ.Ö. 159 yılları arasında süren saltanat döneminde miras aldığı sınırlı büyüklükteki krallığı Hellenistik dünyanın en geniş ülkelerinden biri haline getiren kral olarak isim yapmıştır. Başka bir deyişle, Attaloslar'ın en büyük oğlu olan II. Eumenes, Pergamon'u V.yüzyıl Atina'sının değerli bir halefi yapan ve Roma'nın kendisine karşı düşmanlığına karşın görkem açısından babasının yönetimine eş değer otuz sekiz yıllık bir saltanatta (İ.Ö. 197-159) hükümdarlık yaşamının bütün zirve ve uçurumlarını görmüştür. Ayrıca kazandığı birçok zaferler sonucunda, zafer getiren Athena ve Zeus'a adanmış olduğu tapınaklar, kutsal alanlar ve kraliyet kütüphanesi gibi farklı birçok mimari yapılarla da Pergamon'u ikinci bir Atina yani Yunan dünyasının yeni –kültür- merkezi haline getirmek istemiştir.

Bizi burada ilgilendiren her ne kadar Kraliyet Kütüphanesi olsa da söz konusu yapı mimari açıdan Athena Kutsal Alanı içinde bulunduğundan öncelikle Athena Tapınağı Kutsal Alanı'ndan kısaca söz etmek isterim:

Pergamon'un en önde gelen kutsal alanı olan Athena Tapınağı Kutsal Alanı, politik bir rengi olduğu tahmin edilen kuruluş efsanesine göre, Herakles'in sevgilisi ve mitolojik kent kurucusu Telephos'un annesi Argos kralının kızı Auge tarafından vakfedilmiştir. Yakın zamanlardaki araştırmalar Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers asıllı bir cariyesi olan Barsine'nin bu tapınağı yaptırmış olabileceğini göstermektedir. Dor tarzında *andezit*'ten⁴ ve *peripteros*⁵ sütun düzeyiyle inşa edildiği anlaşılan Pergamon'un ayakta kalan bu en eski kutsal mekânı, ilk önce İ.Ö. III. yüzyılın son çeyreğinde, mimari yönden düzenlemelerini de yapan I. Attalos'un (İ.Ö.241–197) çok sayıdaki adak armağanları ile donatılmıştır. Daha sonra II. Eumenes yönetiminde (İ.Ö. 197–159) kült alanında tamamen yeni bir yapı gerçekleştirilmiştir. Sadece tapınak bu yeni yapının dışında kalmıştır.

Radt'a göre kral saraylarının tam yanında bulunan ve merkezi tapınağın oluşturduğu galerilerle çevrili 'Kutsal Alan' birçok şekilde kullanılmıştır. Burası devlet arşivi, müze, şeref meydanı ve milli galeri olarak kullanıldığı kadar eğitim ve sanat merkezi olarak da görev yapmıştır. Özetle bütün bunlar asıl kuruluş amacı olan kentin asli kutsal yeri olmasının yanı sıra gerçekleşmiştir. Tıpkı yukarıda belirttiğimiz gibi, I. Attalos'un sayısız adak armağanları yanında II. Eumenes tarafından yaratılan ya da onun tarafından inşası tam olarak gerçekleştirilen ve hiçbir şekilde savaşı olmayan bir amaca hizmet eden Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi (Radt, 2001, ss.279–281).

Ancak Pergamon kentinin 'Kale Kent' bölümünde Athena Kutsal Alanı içinde ve kral saraylarının yanında yer alan Kraliyet Kütüphanesi'nin eski hali ve planı, kuruluş yeri ve kurucusu gibi çeşitli konularla ilgili tartışmalı bilgiler bulunmaktadır:

Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen Pergamon kazısının başkanı Wolfgang Radt'ın Pergamon kazılarının 120.yılında yayınladığı "*Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları (Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole)*" başlığını taşıyan eserinde belirtmiş olduğu gibi yakın zamanlardaki araştırmalarda kütüphanenin gerçekte de Athena Tapınağı'nda mı bulunduğu yolunda hiç de sebepsiz olmayan bir soruyla karşılaşmıştır. Ancak başka bir

⁴ *andezit*: Volkanik kayalardandır. Koyu renkli minerallerle sahiptir. Zeytuni yeşil zemin üstüne siyah ve pembe sarı olarak görülürler. İçindeki iri kristaller andezittir. Bazı andezitlerde hamur kısmen camsı olur. Tümü camsı malzemeden oluşmuş andezitler de vardır.

⁵ *peripteros*: Hipodromda kademelerin en yukarı kısmında sütunlu revaklı, heykellerle donatılmış gezinti yeri.

mekân -*Gymnasion*'da ⁶ *olabileceği tahmini de vardı*- güvenli biçimde kanıtlanamamıştır. Şu ana kadarki görüşe göre, kütüphanenin odaları, tapınağın kuzey galerisinin üst katı arkasındaydılar. Ana mekân, önünde ünlü heykeltıraş Phidias'ın Athena Parthenos heykelinin üçte bir boyda küçültülmüş olan mermer kopyasının ele geçtiği kuzeydoğu salonuydu. Bu başodanın kitap rafları -*taş temellerin kalıntılarına, duvar ve tabanlardaki dübel deliklerine bakılarak*- duvarlardan 50 cm. uzaklaştırılmış bir *podium* ⁷ üstünde Athena heykelinin yakınına kadar getirilmişlerdi. Kuzey galerisinin odalarının ardındaki oda ve salonların da ne ölçüde kütüphaneye dâhil olduklarını kanıtlamak mümkün değildir.

Bu konuda şimdi birbirinden farklı üç yeni araştırma görüşü ileri sürülmektedir. Bizi burada üçüncü ve radikal olarak nitelendirilebilecek olan son görüş ilgilendirmektedir. Söz konusu görüşe göre Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi, Athena Tapınağı'ndan tamamen aforoz edilmelidir. Yani araştırmacı, kütüphaneyi *Gymnasion*'a yerleştirmeyi önermekte, ancak bunun için somut bir yer belirlemektedir. Ayrıca Athena Tapınağı'nda Büyük Athena heykelinin bulunduğu -*şimdiye kadar Esas Kütüphane Odası*- salonun Tanrıça için bir çeşit hazine evi olduğu söylenmekte, merkezi heykelin iki yanındaki uzun bathron üzerinde art arda adanan daha ufak heykellerin bulunmuş olduğu belirtilmektedir.

Kısacası kütüphanenin tamamen başka mekânlara götürülmesi önerisi üzerinde düşünölmeye değer. Nitekim Athena Tapınağı'nın odalarının çok büyük miktarlardaki kitap tomarlarını alıp alamayacağı konusunda kuşku belirmişti. Çünkü 4,5 m. raf yüksekliğinde bile kaynaklarda sözü edilen 200.000 kitap tomarının ancak onda birinin Athena salonu yanındaki 'arşiv odaları'nda yer bulabileceği hesaplanmıştır. Bu durumda Athena Tapınağı'nda bir kraliyet kütüphanesinin varlığı konusunda alışkanlık haline gelen görüşten vazgeçmek gerekiyorsa, o takdirde, bunun için daha başka somut mekânları bilmek de doğal olarak istenmektedir. Dolayısıyla kütüphanenin planı ve kuruluş yeri ile ilgili görüşler ispatlanıncaya kadar şu ana kadarki görüşe bağlı kalınacaktır. İnşa yönünden İskenderiye Kütüphanesi'ni örnek aldığı düşünölen Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi

⁶ *gymnasion*: Antik Yunan ve Roma'da gençlerin düşünsel ve bedensel yönden eğitildikleri, öğrenim gördükleri, spor etkinliklerinde (güreş v.s.) buldukları yapı.

⁷ *podium*: 1.Tapınak, lahit, heykel veya sütunların üzerine oturduğu yüksek ve devamlı kaide. 2. Roma amphitheatrlarında arenanın çevresini dolanan yüksek platform.

bir çalışma yeri olarak *stoa*'sı⁸ ve heykellerle süslü salonu ile tapınağa bağlı bir bütün halindeydi ve diğer odalar bir depo olarak kullanılmaktaydı.

Kuruluşu açısından ise Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi, Pergamon kentinde Kaikos'a (Bakırçay) egemen bir tepe üzerinde yani bu kentin akropolünde kurulmuştur. Bu kent Avrupa ile Asya arasındaki tarihi ve ticari yol üzerinde yer aldığından ilgilendiğimiz Hellenistik dönemde önemli bir merkez olmuştur. Kaynaklarda kütüphaneye ilişkin bilgiler vardır; ancak onlardaki bilgiler de sınırlı kalmaktadır.

Kütüphanenin kuruluşuna ilişkin olarak çevrede bulunmuş olan yazıtlarda fazla bilgi bulunmamasına karşılık antik kaynaklar bize bu konuda bilgi vermektedirler. Bu kaynaklara dayanarak Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi hakkında bilgi edinebiliyoruz. Antikçağ yazarlarından Strabon bu konuda bilgi verirken Koriskos oğlu Sokratik filozof Neleos'un hocaları Aristoteles ile Theophrastos'tan kendisine miras kalan kitapları Skepsis'e (Kurşunlu tepe) getirirken Neleos'un kitaplarının saklanması öyküsünü anlatır (Strabon, Geographika, XIII.1). Koriskos'un oğlu Neleos, diğer Sokrates'çi filozof olan arkadaşı Erastos ve babası Koriskos ile birlikte Skepsis'ten Atina'ya gelmiştir. Neleos, Lykeion'da Theophrastos'un çevresindeki filozoflar arasına katılmış ve onun öğrencisi olmuştur. Zamanla Theophrastos'un beğendiği kişiler arasına girmeyi başararak onun ve Aristoteles'in kütüphanesinin de mirasçısı olmuştur. Okulun başına seçim yoluyla Straton getirilince (İ.Ö. 287) buna üzüldüğü anlaşılan Neleos da kendisine bırakılan kitapları alarak Skepsis'e geri dönmüştür.

Skepsis'e getirilen kitapların daha sonraki kaderini yine Strabon'dan öğreniyoruz. Neleos'un cahil mirasçılara kalan bu kitaplar bakımsız duruma kaldılar. Ancak bu arada İskenderiye ile rekabet halindeki Pergamon Krallığı'nda Attalos hanedanının kralları Pergamon Kütüphanesi'ni kurabilmek amacıyla kitap aramaktadırlar. Bunu duyan Neleos'un mirasçıları hemen kitapları toprağa açtıkları bir çukura gömmüşlerdir (Yıldız, 2003, ss. 61–62). İşte bu sırada Pergamon Krallığı tahtında II. Eumenes bulunmaktaydı. Nitekim II. Eumenes'ten de söz eden aynı yazara göre Pergamon Kütüphanesi'nin kurulma işi II. Eumenes zamanında başlamış, ancak kardeşi II. Attalos zamanında tamamlanmıştır.

⁸ *stoa*: Gerisindeki duvara paralel bir sütun dizisi bulunan, çatılı, tek ya da iki katlı, uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni gösteren antik yapı türü. Stoa özellikle agorada halkın dinleneceği, yağmur ve güneşten korunabileceği bir yerdir.

Pergamon Kütüphanesi hakkında Strabon dışında bize bilgi veren diğer antik kaynaklar ise Vitruvius ve Athenaios'tur: Bilim ve edebiyata meraklı olan Vitruvius Attaloslar'ın Pergamon'da zarif bir kütüphane kurmuş olduklarını söylemekle yetinmiştir (Vitruvius, De Architectura, VII. prooem 4). Strabon ve Vitruvius'dan başka Athenaios da Pergamon Kütüphanesi'nden söz etmektedir; ancak o da İskenderiye Kütüphanesi'ni anlatırken Pergamon Kütüphanesi'ne çok az değinir (Athenaios, Deiphosophistae, I.3a).

O halde, söz konusu antik kaynakların sunduğu bilgilerden çıkardığımız sonuca göre Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi'ni kimin kurmuş olduğu da tartışmalı bir durumdur. Bu arada modern araştırmacılar da kütüphanenin kuruluşu üzerinde durmuşlardır. Nuray Yıldız'ın 'Antikçağ Kütüphaneleri' adlı çalışmasında belirtmiş olduğu gibi C. Wendel'e göre II. Eumenes babasının kurma girişiminde bulunduğu kütüphane için bina yaptırmış ve kendisi de kütüphaneyi geliştirmek için çaba göstermiştir. J. Vorstius ve H.J. de Vleeschauwer ise bu kütüphanenin II. Eumenes zamanında kurulduğunu kabul ederler.

Böylece gerek antik kaynakların gerekse modern kaynakların sunduğu bilgiler ışığında her ne kadar bilgilerimiz sınırlı da olsa, Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi kuruluşu konusunda şu tahminde bulunmak sanırız yanlış olmayacaktır. Kütüphaneyi kurma tasarısı I. Attalos'tan çıkmış, II. Eumenes zamanında kitap toplama ve kütüphane binasına başlama işi gerçekleştirilmiş ve II. Attalos zamanında ise bu çalışmalar tamamlanmış olmalıdır. Sonuç olarak, kaynakların da dikkati çektiği gibi Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi İ.Ö. III. yüzyılın başlarında kurulmuş ve uzun yüzyıllar boyunca antik kültürün önemli kültür merkezlerinden biri olma niteliğini korumuştur.

Konumuz olan Pergamon -Kraliyet- Kütüphanesi'nin malzemesi yani kitap sayısı üzerinde de kısaca bilgi vermek isterim.

Bu kütüphanede 200.000 kadar kitap bulunduğu ve daha sonra bu kitapların çağdaşı İskenderiye Kütüphanesi'ne gönderilmiş olduğu konusunda Boiotia'lı (Khaironeia) düşünür ve biyografyacı Plutarkhos (İ.S.46-120) şu bilgileri vermektedir:

"Caesar'ın dostu olan Calvisius, Antonius'a karşı olmasına rağmen, onun Cleopatra'ya duyduğu ilgi nedeniyle aşağıdaki yükleri taşıdı: İçinde iki yüz bin cildin bulunduğu Pergamon Kütüphanesi'ni ona armağan etti"

Plutarkhos'un verdiği bilgilerden şu sonuç çıkmaktadır: Antonius, Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nden 200.000 ruloyu Caesar'ın İ.Ö.47 yılında, Mısır ile yaptığı savaşın İskenderiye Limanı'nda bulunan İskenderiye Kütüphanesi'ne ait kitapların yanmasına neden olması sonucunda kaybolan kitaplara karşılık Cleopatra için İskenderiye Kütüphanesi'ne vermiş olmalıdır.

Bu durumda, Pergamon Kütüphanesi'ndeki koleksiyon sayısı 200.000 kitap-tan oluşmaktadır. Başka bir deyişle Attaloslar tarafından kütüphanede parşömen ve papirüs malzemelerinden yapılmış 200.000 rulo ve kodeks toplanmıştır.

Şimdi de Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nde yüz binleri bulan kitapların elde edilmesinde nasıl bir politika izlendi? bu soruya cevap verelim.

Antikçağda kütüphaneler, malzemeleri olan kitapları bugün olduğu gibi o tarihlerde de çeşitli yollardan sağlamaktaydılar. Bunlar satın alma, vakıf ve bağış-lar, müsadere ve savaş ganimetleri şeklindedir. Hellenistik dönem Pergamon Kü-tüphanesi tıpkı İskenderiye Kütüphanesi gibi devlet kontrolünde olan bir kurum ve buna bağlı olarak da kitapları devlet tarafından sağlanmaktaydı. Bu durumda kitapların elde edilmesinde ilk sırayı 'satın alma yolu' oluşturmaktaydı. Başka bir deyişle, Attaloslar devlet hazinesinden bu iş için harcamalar yapmış ve satın al-ma yoluyla Pergamon Kütüphanesi'ni geliştirmişlerdir. Nitekim Atinalı yazar Ksenophon (İ.Ö. 430–355) '*Anabasis*' adlı eserinde İ.Ö.V.yüzyılda kitap ticareti-nin yapıldığı ve kitap dükkânlarının bulunduğunu, Küçük Asya (Batı Anadolu) kıyılarına ise kitapların gemilerle getirilmek suretiyle satıldığını bildirmektedir (Ksenophon, *Anabasis*, VII.5.14). Bu konuda, ayrıca Pergamon'lu Galenos (İ.S.130–200) da İskenderiye Kütüphanesi ile Pergamon Kütüphanesi'nin el yaz-maları elde etme konusunda birbirleriyle yarıştıklarından ve onların bu davranış-ları sonucunda kitap piyasasının körüklenmiş olduğundan böylece talebin çok ol-ması ve sahte yazmaların ortaya çıktığından söz etmiştir. Hatta İskenderiye ile Pergamon Kütüphanesi arasındaki bu rekabet o kadar ileri boyutlara ulaşmış ki; Mısır'dan Pergamon'a ihraç edilen papirüse ambargo konulmuş ve bunun üzeri-ne Pergamon Kralları hayvan derilerinden yararlanarak gerekli yazı malzemesi sağlamak amacıyla parşömen (pergament) üretimine önem vermişlerdir.

Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nin kütüphanecilik açısından niteliği ve örgütlenmesi konusuna gelince bu konuda yine kaynaklar *-arkeolojik ve antikçağ yazarlarının belgeleri başta olmak üzere-* yoluyla bilgi edinebilmekteyiz.

Antikçağ kütüphaneleri günümüzde olduğu gibi çeşitli amaçlar göz önüne

alınarak kurulmuşlar ve kendi aralarında farklı türler göstermişlerdir. Pergamon Kütüphanesi, tıpkı çağdaşı İskenderiye Kütüphanesi gibi hem kralların sarayları hem bir kutsal alanının yanında kurulmuş olduğu hem de Attaloslar tarafından her yönden korunup desteklenmiş olduğu için bir saray kütüphanesi olarak kabul edilmektedir. Fakat bununla birlikte kütüphanenin evrensel bir nitelik taşıdığı ve saray mensupları dışında halka da açık olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Attaloslar sayesinde geniş koleksiyonların toplandığı ve gittikçe artan kitap sayısı karşısında Pergamon Kütüphanesi'nde sistematik katalog çalışmalarının yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu konuda Nuray Yıldız *'Antikçağ Kütüphaneleri'* adlı eserinde Kallikrates tarafından katalog yapmak amacıyla *-bir kısmı gemicilik konusunda bir kısmı da şair ve yazarlardan oluşan-* bazı bibliyografik listelerin hazırlandığından söz etmektedir. Ve modern araştırmacılardan C. Wendel de Pergamon Kütüphanesi'nde yapılan teknik işlemlerin İskenderiye Kütüphanesi'ndekine benzediğinden burada da ruloların geldikleri yerlerin belli olduğundan ve geldikleri yeri belirten işaretlerin rulolara eklenmiş olduğundan söz ederek çift nüsha olanların ayrıldığını belirtmektedir.

İşte verilen bu bilgiler ışığında Pergamon Kütüphanesi'nde bazı tasnif çalışmalarının yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak burada yapılan katalogta çift nüshalar alınmıştır. Başka bir deyişle ilk kelimeler alfabetik düzen içinde alınarak rulo sayısı gösterilmiştir. Böylece Pergamon Kütüphanesi'nde bir sistematik katalog çalışmasının yapılmış olduğu kanısına varılmıştır.

Kaynaklarda, her ne kadar fazla bilgi bulunmasa da kütüphane yöneticilerine ve diğer görevlilere ilişkin bazı bilgilere de rastlamak mümkündür. Şöyle ki; Pergamon Kralı I.Attalos zamanında Peripatoscu ve Plâtoncu bilim adamları saraya çağrılmışlar özellikle de Karystoslu Antigonos, Malloslu Krates, tarihçi Kleantes ile Pergeli matematikçi Apollonios. Çağrılan bu kişilerden, Homeros'un şiirlerinin eleştirilerini yapmakta tanınan Malloslu Krates olasılıkla kütüphanenin başına yönetici olarak getirilmiş olmalıdır. Nitekim bu konuda bilgi aldığımız kaynaklara göre Krates, Pergamon'da gramer okulunu kurmuş ve Homeros'u İskenderiye Kütüphanesi'nde yapılanın aksine alegorik olarak yorumlamıştır. Pek çok değerli eser veren Malloslu Krates belki de kütüphanedeki kitapların tasnifli bir listesini yapmakla da görevlendirilmiştir.

Pergamon Kütüphanesi'nde kendisine ilişkin daha çok bilgi sahibi olduğumuz bir başka kütüphaneci de Stoacı ilkeleriyle dikkat çeken Tarsos'lu Atheno-

doros Kordylion'dur. Yunanlı ünlü felsefe tarihçisi Diogenes Laertios'un da belirttiğine göre Kordylion iyi bir kütüphaneci olarak kabul edilmemektedir. Çünkü kendisi iyi bir bilgin değildir; eski Stoacı metinlerden kendisine ters düşen kynik kısımları ve bozuk olan yerleri çıkarmıştır.

Pergamon kütüphanecilerinden, yöneticiler arasında olduğu sanılan bir başka bilgin de Kassandreialı Artemon'dur. Antikçağ yazarlarından Athenaios'un verdiği bilgiye göre Artemon biri müzik diğeri de kütüphanecilik konularından olmak üzere iki kitap yazmıştır.

Yukarıda tarih ve kütüphanecilik açısından incelemeye çalıştığımız Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'ni şimdi de mimari açıdan başka bir deyişle, sahip olduğu iç düzene bağlı bölümleri ve dış özellikleriyle değerlendirmek isterim.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; kütüphane mimarisi bölgelere ve zamana göre bazı farklılıklar göstererek kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Ve eski Yunan dünyasındaki ilk kütüphanelerin mimarisine ilişkin bilgilerin az olmasına karşın Hellenistik ve Roma dönemlerinde kurulan birçok kütüphanenin mimari özellikleri bilinmektedir. Bu bağlamda aşağıda verilen mimari özellikleriyle Hellenistik dönem Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi kendi devrinin özellikleriyle yani mimari stil ve dekorasyonları ile başka kütüphaneleri de etkilemiş olan bir yapı tarzına sahiptir.

Pergamon Kütüphanesi'ni mimari açıdan ele aldığımızda öncelikle iç düzene bağlı bölümlere ilişkin şu bilgilere ulaşılmaktadır:

Pergamon Kütüphanesi'nin bir okuma salonu bulunduğu kabul edilmekle birlikte buranın büyük, gösterişli bir okuma salonu olmadığı araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Örneğin C. Callmer, Pergamon Kütüphanesi'nde Eski Yunan yapı tipinin geç devir özelliği bulunduğunu söyleyerek İmparatorluk devrinde görülen gösterişli salon tipine burada rastlanmadığına dikkati çekmiştir. Ona göre bu durum zaten Eski Yunan kütüphane mimarisinin önemli bir özelliğidir (Callmer, 1944, ss.145–193). Bunun dışında Athena Tapınağı'nın bulunduğu yerdeki stoa'ya bitişik odaların da kütüphanenin kitap deposu olarak kullanıldığı bildirilmektedir.

Arkeolojik araştırmalar iç mimaride önemli bir yer tutan ve üzerinde kitap rulolarının bulunduğu raflar konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar rafların ne şekilde düzenlendikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte kazılara dayanarak Pergamon Kütüphanesi'ndeki raf durumları üzerinde bazı görüş-

ler ileri sürülmüştür: Örneğin A. Conze, Pergamon'daki kütüphanenin esas salonunun duvarlarındaki boşlukları kitap raflarının tespit edildiği yerler olarak açıklarken; R. Bohn bu şekilde benzer bir uygulamanın Atina'daki Attalos Stoa'sının arkasındaki satış veya depo odalarında bulunduğunu söylemiştir (Bohn, 1885, ss.56–57). Bu durumda Conze'nin Pergamon Kütüphanesi'nde takozlara oturan tahta rafların bulunduğunu kabul etmesi doğru görünür ise de kanıtlanamamaktadır (Conze, 1884, ss.1259–1270).

Ayrıca Pergamon Kütüphanesi'nde bu rafların duvardan 50 cm. önde mi durduğu yoksa duvara bitişik mi olduğu; rafların yerden mi başladığı yoksa yerden 90 cm. yükseklikteki bir podium üzerinde mi durduğu da çeşitli tartışmalara konu olmuştur:

Radt'a göre bu rafların nişler içinde yer aldığı düşünülmektedir. O'na göre kütüphane salonundaki nişlerden zemindeki büyük nişe kütüphaneyi koruduğuna inanılan Akıl Tanrıçası Athena'nın heykeli konuluyor; iki uzun taraftaki yan yana sıralanan nişlere ise rulolar yerleştiriliyordu. Söz konusu nişler genellikle 1–2 m. genişliğinde ve 0.50–0.60 m. derinliğindeydiler. Radt, araştırmalar sonucunda, Pergamon Kütüphanesi'ndeki kitap raflarının podiumdan 5–7 cm. kadar biraz yüksekte olduğunu, bu nedenle nişlerin önünde yer alan podiumun kütüphanede yararlı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla podiumun genellikle nişlerin önünde yer alması nedeniyle okuyucuya kitap vermek için nişlere ulaşmak isteyen kütüphanecilerin işleri kolaylaşmıştır.

Bu arada antikçağ kütüphanelerinin iç mimari yönünden diğer yapılar gibi süslenmiş olduğu da bilinmektedir. Eski Yunanlılar ve Romalılar her çeşit kütüphane salonunun iç kısmına, kütüphaneyi koruduğuna inanılan tanrı ya da tanrıçanın -Eski Yunanlılarda Athena, Romalılarda Minerva- Musa'ların ya da bilgin ve sanatçıların büst ve heykellerini koymuşlardır. Ayrıca dolap kapaklarında '*epigramlar*'⁹ yer alabiliyordu. Bütün bunlar duyulan saygı nedeniyle ölmüş olan bazen de yaşayan kimseler ile ilgili tasvirlerdir. Bu şekilde kitap ile yazar arasında ilişki kurulmuş oluyordu. Arkeolojik araştırmalar sonucunda Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nde kütüphane salonunun giriş kapısının karşısına rastlayan dip

⁹ *epigram*: Başlangıçta yazıt anlamına gelen bir kelimedir. Mezar taşları ve tanrılara yapılan sunular üzerinde yazılılar, genellikle vezin yazılıyordu. Epigram terimi, Hellenistik ve Roma çağlarında yaşamış Hellenli (Yunanlı) ozanların en çok hoşlandıkları kompozisyon türü olan ve ozanın ruh halini veya fikrini yansıtan yeri geldikçe yazılan kısa şiirler kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

kısımındaki büyük nişte koruyucu niteliği göz önüne alınan Tanrıça Athena'nın heykelinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

İç mimari açısından son olarak kütüphanenin aydınlatılması ve koleksiyonlarının nemden korunmasına ilişkin bilgilere de sahip olduğumuzu belirtmek isterim. Bu kütüphanede pencereler, salonun doğu ve batı yan duvarlarında ve üst kısma yakın bir yerdedi. Uzmanlara göre diğer odaların ikisi kuzey duvarının üst kısmından, batıdaki oda ise batı duvarındaki pencereden ışık almaktaydı. Ayrıca Götze'ye göre gezinti holü olarak kullanılan kuzey stoa'nın çatısı üzerinde, giriş kısmındaki duvarda da pencereler bulunmaktaydı (Götze, 1937, s.236).

Aydınlatmanın yanı sıra kütüphanede bulunan kitapların nemden korunması için de çeşitli çarelere başvurulmuştur. Vitruvius, her ne kadar kütüphanelerin doğuya doğru yönlendirilmelerinin yapının içinde bulunan kitapları çürümekten kurtardığını belirtmiş olsa da Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nde kitapların nemden korunması amacıyla bir başka çareye başvurulmuş olduğu anlaşılmaktadır: İçteki duvar ile dıştaki duvar arasında dar bir geçit oluşturacak şekilde çift duvar yapılmıştır. Böylece geceleyin küflenmeye hazır olan papirüs ve parşömenler bu koridordaki hava akımı ile sabahları havalandırılarak küflenme önlenmiştir. Ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz podiumun da kitapları nemden korumak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

Kütüphanenin dış mimari özellikleri yönünden ise Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nin gün ışığından yararlanmak için tıpkı Nysa –Gymnasion- Kütüphanesi gibi bağlı olduğu yapıya göre güneğe baktığı anlaşılmıştır. Oysa Vitruvius kütüphanelerin amaçlarına uygun olarak sabah ışığına gerek duyduğundan, doğuya bakmalarının doğru olacağını söylemektedir. Çünkü ona göre kütüphanelerin doğudan aydınlanması doğal bir uygunluk olacaktır.

Sonuç olarak, şimdiye kadar anlatılanları özetlemek gerekirse öncelikle Pergamon'un Hellenistik devir Anadolu'sunda önemli bir entelektüel merkez olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Daha da önemlisi, Hellenistik dünyanın manevi merkezlerinden biri olan bu kentte, kurulan Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi, çağdaşları olan İskenderiye ve Antakya kütüphaneleri gibi aynı şekilde devrin siyasal, kültürel ve bilimsel amaçlarına uygun hizmetler vererek Pergamon'un Hellen (Yunan) dünyasının en önemli üç kültür kenti arasında yer almasında çok önemli bir rol oynamıştır. Başka bir deyişle Pergamon Kütüphanesi, her devirde ve her yerde kurulan her kütüphanenin yapabileceği kadar bilim ve edebiyata ya-

rarlı olarak devrinin kültür hazinelerini gelecek nesillere aktarmaktan başka, bu metinler üzerinde çalışmalar yapılmasını sağlamakla pek çok eserin yorumlanmasına da yararlı olmuştur. Bunlardan başka Pergamon'da bu kütüphane sayesinde Eski Yunan nesrinin bir okulu kurulmuş ve bu okulun çalışmaları sonucunda antik nesir yazarlarının değerli eserleri günümüze gelebilmiştir.

Ayrıca Pergamon –Kraliyet- Kütüphanesi'nde yapılan çalışmaları, İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kadar geniş olmasa bile, kütüphanecilik mesleğinin ilk faaliyetleri olarak görebiliriz. Örneğin kitapların kataloglanması işleminin bu konudaki çalışmaların ilk öncüleri arasında yer alması gibi.

Kaynakça

- Allen, R.E. (1983). *The Attalid Kingdom: A Constitutional history*. New York: Clarendon Press of Oxford University Press.
- Bayatlı, Osman (1951). *Bergama tarihinde sanat eserleri ve abideler*. İzmir: [y.y.].
- Bohn, R. (1885). "Das Heilligtum der Athena Polias Nikephoros". *Altertümer von Pergamon*, 2, 56–75.
- Callmer, C. (1944). Antike Bibliotheken. *Opuscula Archeologica*, X, 145–193.
- Conze, A. (1884). Die Pergamenische Bibliothek. *Sitzungsberichte des Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, II, 1259–1270.
- Demiriş, Bedia. (2005–2006). "İskenderiye: Antik çağ Akdeniz'inde bir kültür kenti". *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, 9, (34), 75–87.
- Götze, B. (1937). "Antike Bibliotheken". *Jahrbuch des Deutschen Archaeol. Institut*, 52, 225-247.
- Ksenophon (1961). *Anabasis: Kyrou Anabasis, Symposion I-IV* (C.L. Brownson & O.J. Tood, tr.). London: The Loeb Classical Library.
- Magie, David. (2001). *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un vasiyeti* (Nezih Başgelen-Ömer Çapar, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Malay, Hasan. (1992). *Hellenistik devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*. İzmir: Özen Ofset.
- Plutarkhos (1958–1961). *Bioi paralleloi* (B. Perin, tr.). London: The Loeb Classical Library.

- Radt, Wolfgang. (2001). *Pergamon: Antik bir kentin tarihi ve yapıları* (Suzan Tammer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Strabon (1966–1969). *Geographika* (G. Aujac & F. Lasserre, tr.). London: The Loeb Classical Library.
- Üreten, Hüseyin (1999). *Hellenistik dönemde Pergamon Krallığı ve Roma Devleti ile ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Üreten, Hüseyin (2003). *Neşredilmiş yazıtlar ışığında Hellenistik dönem Pergamon kenti tanrı ve kültürleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Vitruvius (1962). *De Architectura* (F. Grandet, tr.). London: The Loeb Classical Library.
- Yıldız, Nuray. (2003). *Antikçağ kütüphaneleri: Kalıntılar ve edebi kaynaklar ışığında*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.